

Obdobje najtežjih preizkušenj

- Po prvih letih turških vpadov je mukoma začela nastajati obramba
- Logika meščanov in plemičev je bila jasna: zapreti se za obzidje in nekaj dni odbijati napade roparjev
- Kmetje so za svojo zaščito zgradili na stotine kmečkih utrdb, t. i. protiturških taborov

Tekst: Janez Mihovec

V 14. stoletju so se turška plemena pod vodstvom dinastije Osmanov usidrala v Anatoliji. Korak za korakom so pod svojo oblast spravili samostojne muslimanske vladarje med Kavkazom in Egejskim morjem ter ustanovili mogočno in nevarno državo. Osmanska Turčija si je novega nasprotnika našla v Bizantinskem cesarstvu.

Grško pravoslavno cesarstvo se tudi po svoji obnovi leta 1261 nikakor ni zmoгло postaviti na noge po katastrofi leta 1204, ko so križarji, namesto da bi se v Sveti deželi borili proti Saracenom in ponovno osvojili Jeruzalem, oplenili Konstantinopol, ki je po njihovem mnenju pripadal heretičnim pravoslavnim kristjanom.

Šibkost Vzhodnega rimskega cesarstva so izkoristili Turki, ki so stoletja prej pridrli iz Srednje Azije in Mongolije. Prečkali so Dardanele in se utrdili na Balkanu. Korak za korakom so bizantinskemu cesarstvu jemali vse večje kose ozemlja. Na koncu je pod bizantinsko vladavino ostalo le še glavno mesto in nekaj osamljenih postojank v vzhodnem Sredozemlju.

Kristjani so imeli z muslimani dolgo zgodovino srditih vojaških spopadov, vendar pa so do takrat potekali zunaj Evrope, v Mali Aziji, Severni Afriki, Sveti deželi in na Iberskem polotoku. Nato so tarča njihovih napadov postale slovanske balkanske države.

Korak za korakom so pod turško oblast prišle Bolgarija, Srbija in Bosna. Za povrh so osvojili Vlaško, ki leži na ozemlju današnje Romunije, in pod svojo oblast spravili naslednike Jurija Kastriota-Skenderbega, ki se je v albanskih gorah silovito upiral. Leta 1453 je po dvomesečnem obleganju padel Konstantinopol in postal Istanbul. Turki so po stoletnih prizadevanjih končno premagali odpor krščanskega mesta trdnjave sredi njihovega ozemlja, si zavarovali

Za štehanje na visok kol pritrdijo narobe obrnjen škaf. Fantje z železnim kijem v rokah zajahajo kmečke konje brez sedla, jih spodbodejo v galop in v diru udarijo po škafu. Tisti, ki ga raztrešči, je zmagovalec.

hrbet in se polastili prometnih poti, ki so vodile iz Črnega v Egejsko morje. Leta 1521 je v turške roke padel Beograd in jim odprl pot v Podonavje. Posledice so se pokazale praktično takoj.

Prvi vpadi na območje današnje Slovenije

Leta 1526 je v strahoviti bitki pri Mohaču padla še Madžarska. Slovenci smo se tako kar naenkrat znašli na obmejnem območju. Med Belo krajino in Bihaškim sandžakom je bilo le še kakih 40 kilometrov ostankov Hrvaške. Za povrhu se je v začetku 16. stoletja začela še reformacija, ki je pomenila začetek stoletnih bojov med zahodnimi kristjani samimi, centralna oblast je bila oslABLJENA in prebivalci so bili prepuščeni sami sebi.

Prvi vpad na ozemlje današnje Slovenije se je zgodil leta 1408. Bil je popolno presenečenje in se je končal s katastrofalnimi posledicami. Dežela je bila namreč nepripravljena na kakršnokoli obrambo. Vse je bilo opustošeno. In to je bil le začetek. Sledili sta dve stoletji neprestanih vpadov, ki so se končali šele po veliki zmagi krščanske vojske leta 1593 pri Sisku. Posledice so bile strahotne. Približne ocene so, da se je število prebivalcev s 700.000 zmanjšalo za približno tretjino.

Da bi razumeli turške vpade in obrambo pred njimi, je treba razumeti, kako so potekali. Turki so obmejna področja razglasili za »prebivališče vojne«. Vpadi na ta ozemlja so bili dobro premišljeni. Njihov namen je bil gospodarsko slabiti prizadete dežele in razredčiti prebivalstvo, ki so ga ali pobili ali odpeljali v suženjstvo ali pa pregnali. Tako oslABLJENA dežela se je potem izredno težko ubranila priključitvi. Postala je cilj turške vojske, običajno konjenice, ki je divjala po deželi in uničevala vse pred seboj.

Roparski pohodi

Čisto drugačni so bili roparski pohodi, ki so poleg uničenja nasprotnika imeli namen, da se nagrabi čim večji plen. Zahtevali so natančno načrtovanje, poznavanje dežele z informacijami vohunov in vodnikov ter spretno izvedbo v točno določenem času. Roparski vpadi so se običajno zgodili po žetvi, ko so bile kašče polne in živina rejena. Najpogosteje ob kakšni priložnosti, ko so se ljudje zbrali v

Foto: Janez Mihovec

Prvi vpad na ozemlje današnje Slovenije se je zgodil leta 1408. Bil je popolno presenečenje in se je končal s katastrofalnimi posledicami. Dežela je bila namreč nepripravljena na kakršnokoli obrambo.

Foto: Shutterstock

V Vipavski dolini so se obrambe lotili velikopotezno. Utrdili so celotna naselja. Vipavski Križ (na fotografiji) in Črnotiče sta bila protiturška tabora, ki sta še danes naseljena.

velikem številu na točno znanem kraju. Proslavljanje verskih praznikov ter tržni dnevi so bili posebej zanimivi.

Napadalec je moral dobro poznati vojaške razmere v deželi. Prej izredno gibljive turške čete so se po osvojitvi plena popolnoma spremenile. Uplenjene pridelke je bilo treba natovoriti na počasne tovarne konje, uplenjeno živino, nevajeno dolgih pohodov, pa počasi gnati po znanih prehodih v smeri proti jugovzhodu. Tudi uplenjeni sužnji so bili počasni in vedno pripravljeni na upor. V takšnih okoliščinah so bili tudi Turki zelo ogroženi. Vsak močnejši napad redne cesarske krščanske vojske je lahko pomenil katastrofo, izgubo plena, velike žrtve med napadalcem in tudi potencialno menjavo vlog.

Nastajanje obrambe

Po prvih letih vpadov je mukoma začela nastajati obramba. Slovenske dežele niso bile nikoli glavna tarča turških vpadov, saj za njimi stojijo težko prehodne Alpe. Glavnina turške vojske je običajno prodirala ob reki Donavi, kjer je bilo mesto trdnjava Dunaj tista ovira, ki jim je preprečevala vdor v osrednjo Evropo. Pohodi so bili že od samega začetka izrazito roparski.

Razumeti je treba tudi strukturo tedanje fevdalne družbe. Velika večina prebivalcev, več kot 95 odstotkov, so bili kmetje, tlačani, ki so živeli v skoraj samooskrbnih vaseh. Trgovci in obrtniki so kot svobodni prebivalci živeli v mestih, ki so v tem času imela po nekaj sto oziroma v najboljšem primeru nekaj tisoč prebivalcev. Za duhovno oskrbo so skrbeli duhovniki, ki so običajno živeli po vaseh. Višja duhovščina in menihi so bili poleg dela meščanov edini pismeni prebivalci in so dostikrat opravljali naloge administrativnega upravljanja dežele. Edini, ki so bili vajeni orožja, so bili plemiči.

Foto: Shutterstock

Tabori so bili različnih tipov. Lahko so bili na primer del grajskega obzidja, kamor se je zateklo kmečko prebivalstvo, kot je bil Kostel visoko nad Kolpo.

Predstava, da so to bili vitezi, ki so v oklepih na konjih dirjali po deželi in se neprestano vojskovali, je povsem napačna. Bili so predvsem upravitelji posestev, ki so jih dobili v fevd. Ta posestva so zahtevala pametno vodenje, saj je drugače plemič prav tako tolkel revščino kot njegovi podložniki. Edine zidane zgradbe so bili gradovi, meščanske hiše, vaške cerkvice in samostani.

Plemiška družina Habsburžanov je po stoletjih prizadevanj prišla na oblast v Avstriji in bila nosilka cesarske krone Rimskega cesarstva nemške narodnosti. Katoliški vladarji so se neizprosno borili proti Turkom vse do končne zmage, ko so bili ti pregnani iz Evrope.

Predvidevanje turških vpadov

Do neke mere se je turške vpade dalo predvideti. Iz Bosne so potekali po glavnih prometnicah: preko Gorskega kotarja in Matarskega podolja proti Krasu in Vipavski dolini, preko Kostelskega in Kočevja proti Ljubljani in Gorenjski, preko Gorjancev po dolini reke Krke proti Gorenjski, ob Savi na Štajersko in Gorenjsko, ob Dravi proti Štajerski in Koroški in ob Muri proti Pomurju.

Na opustošena obmejna področja so naselili begunce z Balkana, to so bili uskoki, pretežno pravoslavni Srbi. V obliki polmeseca je bila okoli Bosne oblikovana Vojna krajina. Uskoki so bili kmečko prebivalstvo, ki pa je izstopalo, ker so bili svobodni, a hkrati zavezani vojaški službi – bili so prva obrambna črta. V Beli krajini so se ohranile štiri uskoške vasi: Bojanci, Marindol, Miliči in Paunoviči. Na prvi pogled se ne ločijo od drugih v okolici ležečih slovenskih vasi, a če obiščete njihova pokopališča, boste na grobovih opazili napise v cirilici. V bližnji Črneči vasi pa se je ohranil pri nas edini uskoški obrambni stolp.

Groza pred napadalci je po Sloveniji povzročila mrzlično obrambno dejavnost. Pravico do obzidja so imela sicer le mesta, a oblast je ta problem rešila tako, da je tako imenovala tudi manjša naselja. Višnja Gora, Črnomelj, Krško in Cerknica so le nekatera od njih. Vsako mesto si je tako postavilo obzidje oziroma povišalo oziroma utrdilo obstoječe. In vsako je Turkom pomenilo skorajda nepremostljivo oviro. S seboj namreč niso vozili oblegovalnih naprav in topov. Logika meščanov je bila jasna: zapreti se za obzidje, vsaj nekaj dni

odbijati napade roparjev, ki si daljšega obleganja niso mogli privoščiti, saj je vedno grozil napad redne deželne vojske.

(Nad)gradnja obzidij

Podobno so problem svoje varnosti reševali plemiči. Vsak od njih se je trudil, da je povišal in utrdil svoje grajsko obzidje. Turki so bili tudi razlog, da so se pri nas gradovi kot neosvojljive trdnjave po vrhovih ohranili stoletja dlje kot drugod po Evropi. Plemiči so v vlažnih in neudobnih gradovih živeli še stoletja po tistem, ko je plemstvo zahodne Evrope že živelo v neutrjenih podeželskih

Prebivalstvo se je dostikrat zateklo na nedostopne in prepadne vrhove. Na fotografiji tabor nad Vitovljami.

Foto: Janez Mihovec

Foto: Janez Mihovec

■ Sveti Urh

dvorcih na ravnini. Enako velja tudi za naše samostane. Pogled na Bistvo, Pleterje, Stično nam jasno pove, da se je v njih duhovna vloga še kako mešala z vojaško.

A vse to je imelo seveda svojo ceno. Vojaško opustošenje in veliki izdatki za obrambo so pomenili obubožanje dežele. Predvsem zaradi tega, ker si je centralna oblast ob vseh drugih izdatkih le težka privoščila še financiranje obrambe.

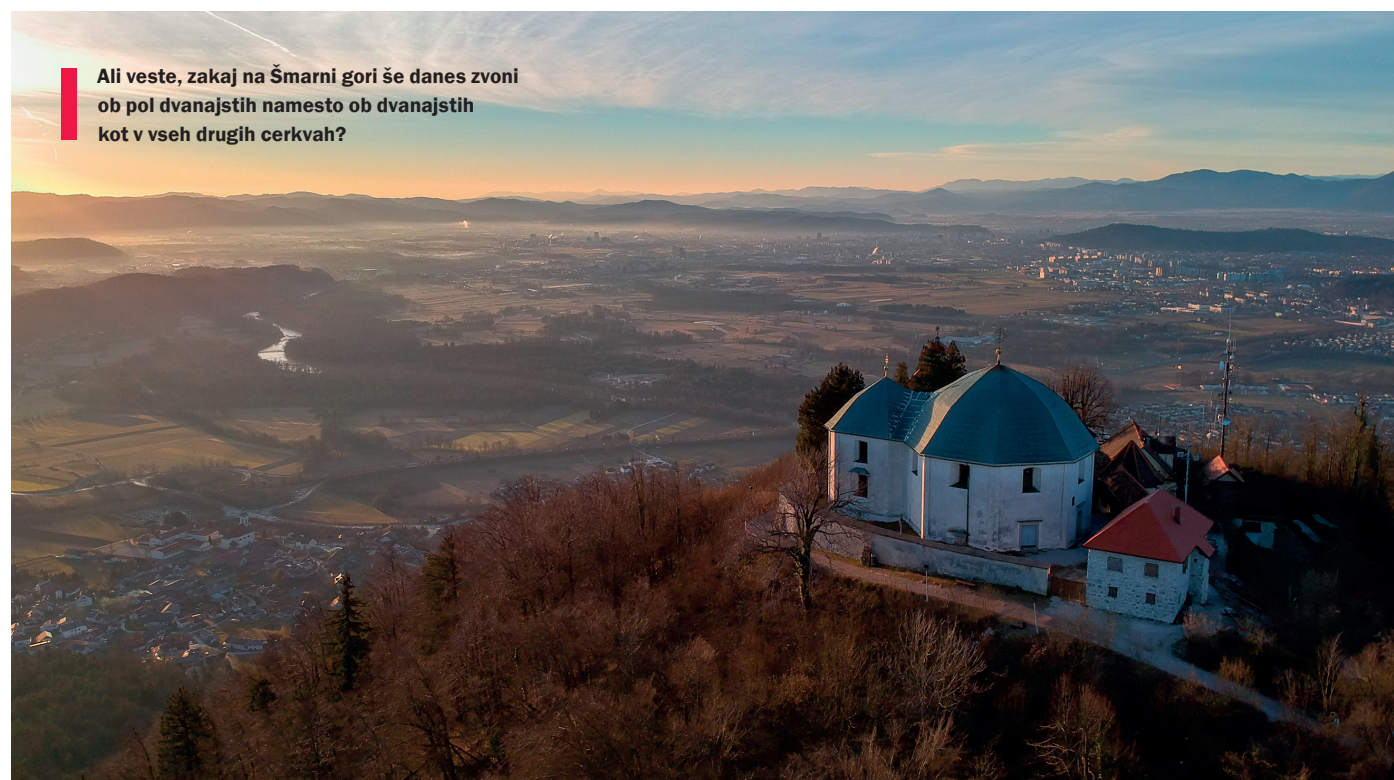
V času nevarnosti je bilo zelo pomembno imeti zgrajen obveščevalni sistem, ki je opozarjal na pretečo nevarnost. Ob vseh prometnicah so na vrhovih zrasle opazovalne točke. Ko je bila nevarnost opažena, so zagoreli kresovi. Vizualno so bile točke med sabo povezane in novica je tako v nekaj urah prepotovala pot od bosanske meje pa vse do Koroške. Po Sloveniji je še danes na ducate vrhov z ledinskimi imenom Grmada in njihovo ime tudi po stoletjih opominja na njihovo vlogo. Cilji Turkov so bili trije: žetev, živina in prebivalci kot

potencialni sužnji. V trenutku, ko so prebivalci izvedeli za nevarnost, so živino odgnali na nedostopne kraje v gozdove, enako so storili z žetvijo, nato pa so se zatekli v protiturške tabore. Ohranitev vasi je bila drugotnega pomena. Hiše so bile v glavnem lesene in jih je bilo mogoče zlahka znova postaviti. Plemiči so se zaprli v gradove, meščani v mesta in menihi v samostane.

Protiturški tabori

Kmetje v odprtem boju s turško vojsko niso bili uspešni. Kot pri vsaki drugi stvari je treba tudi za vojskovanje imeti znanje, opremo in izkušnje. Vse troje je kmetom manjkalo. Kadarkoli je prišlo do spopada med kmečkim prebivalstvom in Turki, niso nikdar vzdržali pritiska izurjene vojske.

Da bi se zavarovali, so samoiniciativno ali pa s pomočjo oblasti zgradili na stotine protiturških taborov. Oblast na te kmečke

Ali veste, zakaj na Šmarni gori še danes zvonijo ob pol dvanajstih namesto ob dvanajstih kot v vseh drugih cerkvah?

Foto: Shutterstock

■ Sveti Peter nad Begunjami

trdnjave ni gledala s kakšnim posebnim veseljem. Zavedali so se, da so lahko tudi potencialno oporišče kmečkih uporov, vendar jim ni preostalo nič drugega, saj bi drugače izgubili dragoceno delovno silo in davkoplačevalce.

Tabori so bili različnih tipov. Lahko so bili del grajskega obzidja, kamor se je zateklo kmečko prebivalstvo, kot je bil Kostel visoko nad Kolpo. Včasih visoko obzidje ni bilo dovolj, da bi se ubranili. Prav v Kostel so se lepega dne zatekli uskoški begunci, predvsem v ženske preoblečeni moški z otroki v rokah. Ponoči so domnevni begunci premagali stražo, odprli vrata in v bližini čakajoča turška vojska je grad osvojila in požgala.

Prebivalstvo se je dostikrat zateklo na nedostopne in prepadne vrhove. Eden takšnih je Babčarjev tabor pri Polhovem Gradcu. Kamniti zob se prepadno spušča več deset metrov v globino. Razen na eni strani seveda, kjer se je v obzidan vrh mogoče povzpeli po prepadni stezi.

Slovenija je kraška dežela. Na tisoče kraških jam je raztresenih vsepovsod in številne je bilo mogoče izkoristiti tudi za obrambo. Kot recimo Osp, Krško jamo ob izviru Krke, Podgrad nad Hrastovljami, Turško jamo v pobočju Stola nad Završnico ali pa Arneševo luknjo v Dupljah. V vseh teh je bila ideja enaka: zazidati vhod v kraško jamo z obzidjem, nato pa braniti kratko obzidje, za katerim so se skrivali.

Velikopotezna obramba

Dostikrat so se obrambe lotili velikopotezno. Tudi v Železni Kapli, slovenskem naselju na avstrijskem Koroškem. Po žalostni izkušnji, ko so Turki leta 1473 oplenili rudarsko naselje in celotno Obirsko, so preživeli zgradili dolinsko zaporo. Ta leži tik pod naseljem in sega v skoraj prepadna pobočja nad potokom Bela. Kamniti zid, ojačan s stolpi, je branil prehod preko pobočij. Da pa Turkom ne bi prišlo na

Do neke mere se je turške vpade dalo predvideti. Iz Bosne so potekali po glavnih prometnicah: preko Gorskega kotarja in Matarskega podolja proti Krasu in Vipavski dolini, preko Kostelskega in Kočevja proti Ljubljani in Gorenjski, preko Gorjancev po dolini reke Krke proti Gorenjski, ob Savi na Štajersko in Gorenjsko, ob Dravi proti Štajerski in Koroški in ob Muri proti Pomurju.

misel, da bi jo udrli kar po strugi potoka, kjer zidu ni bilo, so na pritokih gorvodno zgradili vrsto jezov z zapornicami. V trenutku nevarnosti je bilo mogoče zapornice odpreti in hudournik je potok spremenil v smrtonosno past.

Velika večina taborov pa je bila zgrajena okoli že prej stoječih cerkva na vrhovih. Zidana cerkev je bila dostikrat edino res trajno premoženje vaščanov in ga je bilo vredno braniti. Okoli takšnih taborov postavljeno obzidje je imelo običajno nekaj stolpov, ki so okrepili obrambo. Številni teh stolpov, kot na Krtini pri Lukovici ali Sv. Tilen nad Repnjami in Šmarna gora, so danes zvoniki.

V Vipavski dolini so tabori doživeli poseben razcvet. Avstrije v teh krajih niso ogrožali le Turki, ampak tudi vedno sovražni Benečani. Tako so se obrambe lotili velikopotezno. Utrdili so celotna naselja. Vipavski Križ in Črnotiče sta bila protiturška tabora, ki sta še danes naseljena.

■ Tabor nad Vranskim

Najlepše se je ohranil tabor Cerovo pri Grosupljem, ki je še danes tak kot pred stoletji.

Legende

O taborih danes pripovedujejo številne legende. Na Šmarni gori še danes zvonijo ob pol dvanajstih namesto ob dvanajstih kot v vseh drugih cerkvah. Turški aga je namreč svojim vojakom dal ukaz, da mora biti tabor osvojen do poldneva. Branilci so to izvedeli in z zvonjenjem pohiteli. Turki so prišli pod tabor, ko se je ob zvonjenju dvignil še pravi vihar. Prestrašeni so zbežali z gore, ustavili so se šele tam, kjer danes stoji kapelica Svete Sobote.

O protiturškem taboru okoli cerkvice Žalostne Matere Božje nad Podbrezjem pa legenda pravi, da se je okoliško prebivalstvo zateklo v obzidan tabor, ko so pridri Turki. Izjema je bila najlepša deklica iz vasi. Četudi je zbrala zadnje moči, ko je tekla proti taboru, je bila prepočasna in najhitrejši Turek jo je zgrabil za njene dolge lepe kite. A je najpogumnejši brambovec skočil čez obzidje, z mečem odsekal kite in Turek se je (le) s kitami v rokah zvalil po brežini. Deklica je bila rešena ... in z rešiteljem sta srečno živela do konca svojih dni.

Spet tretja legenda iz Gostec pravi, da je zlobnemu Turku že uspelo priti čez obzidje in je oblegal kristjane, ki so se branili v cerkvi. Pred porazom jih je čudežno rešila božja roka. V togoti zaradi poraza je turški konj s kopitom udaril po cerkvenih vratih, potem pa so se Turki pognali v beg. Luknjo v vratih še danes pokriva železna plošča.

Nujne vojaške izkušnje

Vsem braniteljem je ob trpkih izkušnjah s turškimi vpadi prav kmalu postalo jasno, da potrebujejo vsaj nekaj vojaških izkušenj. Oblast je to vrsto urjenja dopustila s stisnjenimi zobmi. Oblikovanja raznih vard, to je zasebnih vojsk, pa niso dovolili.

Iz tovrstnih urjenj so se razvila štehvanja. Predvsem so priljubljena na Koroškem, svoje mesto pa so našla tudi na Kranjskem, kjer v Savljah pri Ljubljani vsako leto poteka Posavsko štehvanje. Gre za kmečke igre, kjer na visok kol pritrdijo narobe obrnjen škaf. Mladi fantje z železnim kijem v rokah zajahajo kmečke konje brez sedla. Konja spodbodejo v galop in v diru je treba udariti po škafu in simulirati vojaški spopad. Tisti, ki škaf raztrešči, je zmagovalec.

Z zmago nad Turki pri Sisku je bilo za Slovence konec turške nevarnosti, Evropa pa je bila dokončno odrešena po porazu Turkov ob pohodu na Dunaj leta 1683. Turška vojska se je umaknila globoko na Balkan in kar naenkrat so protiturški tabori izgubili pomen. Tisti v naseljih so večinoma postali vaški »kamnolomi«, drugi, na bolj osamljenih krajih, pa so se večinoma ohranili – nekateri bolj, drugi nekoliko manj. Protiturški tabori so neminljiv del slovenske zgodovine in arhitekture. So jasen dokaz stoletnih prizadevanj, da se ohrani slovenski narod, kultura in vera. Kadarkoli vidimo kak nenavaden zvonik ali ko vidimo krožno obzidje, lahko zaslutimo, da gledamo tabor. Najlepše se je ohranil tabor Cerovo pri Grosupljem, ki je še danes tak kot pred stoletji. ■

Notranjost tabora Cerovo

